



МІЖНАРОДНА І ВІТЧИЗНЯНА ЗЛОЧИННІСТЬ

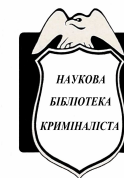
П.Д. БІЛЕНЧУК
М.Т. ЗАДОЯНИЙ
Р.І. ГАСАНОВ
А.В. КОФАНОВ
О.Л. КОБИЛЯНСЬКИЙ

► П. Біленчук, М. Задояний, Р. Гасанов, А. Кофанов, О. Кобилянський МОТИВАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ: ПОНЯТТЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ, ОСНОВНІ СФЕРИ

- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
НАРКОЗЛОЧИННІСТЬ: СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА, ПОНЯТТЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ЯДЕРНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ,
ХАРАКТЕРИСТИКА, ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЇ, РОЗСЛІДУВАННЯ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ОРГАНІЗОВАНА МІЖНАРОДНА ЗЛОЧИННІСТЬ:
СУТНІСТЬ, СВІТОВИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ,
ПРИЧИНИ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
МІЖНАРОДНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ТРАНСКОРДОННА,
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА, ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНА
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
МІЖНАРОДНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА, ВИДИ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
КОМП'ЮТЕРНА ЗЛОЧИННІСТЬ: СУПЕРКРАКЕРИ І КІБЕРКРИМІНАЛІСТИ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
КОРУПЦІЯ: СУТНІСТЬ, СТРАТЕГІЯ ТА ОСНОВНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ЗВ'ЯЗКИ, РІЗНОВИДИ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ
МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЇ, РОЗСЛІДУВАННЯ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ЗЛОЧИНІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЯ,
РОЗСЛІДУВАННЯ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ЗЛОЧИННІСТЬ ХХІ СТОЛІТТЯ: СВІТОВИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ВІДМИВАННЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ, РЕСУРСІВ, КАПІТАЛІВ: МІЖНАРОДНИЙ
І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
- П. Біленчук, В. Голубєв, А. Кофанов, О. Кобилянський
КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ І КІБЕРТЕРОРИЗМ: ЗАГРОЗИ, РИЗИКИ, НЕБЕЗПЕКИ,
ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
- П. Біленчук, М. Гордуз, А. Кофанов, О. Кобилянський
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАКОНОДАВЧЕ, НАУКОВЕ

МОТИВАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ: ПОНЯТТЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ, ОСНОВНІ СФЕРИ





**«НАУКОВА БІБЛІОТЕКА КРИМІНАЛІСТА»
презентує підручники, монографії, навчальні
посібники в таких галузях знань:**

- Серія „Людина, право, суспільство”
- Серія „Економіка, фінанси, право”
- Серія „Безпека людини, суспільства, держави”
- Серія „Національна і міжнародна безпека”
- Серія „Міжнародне співробітництво”
- Серія „Мас-медіа”
- Серія „Криміналістична освіта ХХІ століття”
- Серія „Криміналістична наука в цивільному, арбітражному та кримінальному процесі”
- Серія „Міжнародна і вітчизняна злочинність”
- Серія „Запобігання, протидія, розслідування злочинів”
- Серія „Автоматизація, комп’ютеризація, інформатизація”
- Серія „Зброезнавство і мисливствознавство”
- Серія „Інформація+Інтелект+Інновація”
- Серія „Електронна фотографія”
- Серія „Криміналістичне забезпечення”
- Серія „Культура, мистецтво, право”
- Серія „Власність, земля, право”

**Тел. (067) 573-83-07
Тел./факс: (044) 468-31-21
E-mail: peregin@mail.ru**

Навчальне видання

**Петро Дмитрович БІЛЕНЧУК
Михайло Трохимович ЗАДОЯНИЙ
Рустам Іманович ГАСАНОВ
Андрій Віталійович КОФАНОВ
Олег Леонідович КОБИЛЯНСЬКИЙ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ
СЛІДЧИХ І КРИМІНАЛІСТІВ
МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КРИМІНАЛІСТИКИ
СХІДНОСВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І
МЕНЕДЖМЕНТУ**

**П.Д. БІЛЕНЧУК
М.Т. ЗАДОЯНИЙ
Р.І. ГАСАНОВ
А.В. КОФАНОВ
О.Л. КОБИЛЯНСЬКИЙ**

**МОТИВАЦІЯ
ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ:
ПОНЯТТЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ, ОСНОВНІ СФЕРИ**

Навчальний посібник

Підписано до друку 07.07.2009.
Формат 60×84. Папір офсетний.
Тираж 300 прим.

Видавництво „КИЙ”
Адреса: 0436, Київ-136,
вул. Гречка, 13, кім. 216.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1168 від 24.12.2002 р.

**МОТИВАЦІЯ
ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ:
ПОНЯТТЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ, ОСНОВНІ СФЕРИ**

Навчальний посібник



Київ 2009

Схвалено та затверджено кафедрою криміналістичної техніки ННІПСК КНУВС та рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів КНУВС (протокол № 9 від 14.06.2009 року).

Рецензенти:

В.О. Глушков – доктор юридичних наук, професор

В.П. Ємельянов – доктор юридичних наук, професор

О.М. Костенко – академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

Біленчук П.Д., Задояний М.Т., Гасанов Р.І., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л.
Б 61 Мотивація злочинної поведінки: поняття, соціальний зміст, основні сфери. – Навчальний посібник / За ред. П.Д. Біленчука. – Київ: КИЙ, 2009. – 29 с. – (Серія „Міжнародна і вітчизняна злочинність”).

У навчальному посібнику аналізується мотив злочину і висвітлюються основні положення мотивації злочинної поведінки.

Для студентів, викладачів, науковців юридичних закладів освіти.

ББК 67.9

3MICT

Передмова.....	4
Розділ 1. Мотив злочину: поняття і його соціальний зміст.....	5
Розділ 2. Мотивація злочинної поведінки та її	
основні сфери.....	13
Використана і рекомендована література.....	22

ПЕРЕДМОВА

Важливою складовою частиною внутрішньої політики будь-якої держави, незалежно від пануючого у ній ладу та державного устрою, є державна політика в сфері запобігання та протидії злочинності, основне завдання якої полягає у здійсненні ефективної протидії злочинності. Проблема подолання злочинності в державі завжди належить до переліку найбільш гострих та актуальних.

Особливої актуальності набуває ця проблема для незалежності та суверенної України у сучасних складних умовах здійснення переходу держави до ринкової економіки – в обстановці економічної та соціальної нестабільності, майнового розшарування населення країни, зuboжіння соціально незахищених верств населення країни, безробіття, зростання рівня злочинності та розповсюдження корупції.

На досягнення дієвих та ефективних результатів у боротьбі зі злочинністю можна розраховувати лише у тому випадку, якщо застосовувані державою заходи, що спрямовані на подолання злочинності, є результатом виваженої та науково обгрунтованої політики держави. Така політика, у свою чергу, повинна ґрунтуватися на сучасних наукових дослідженнях криміногенних факторів, які впливають на стан злочинності, її рівень, структуру, динаміку. Ефективне здійснення боротьби зі злочинністю неможливе також без науково обгрунтованого прогнозування стану злочинності і планування (програмування) заходів з її подолання, знання особливостей особи злочинця, механізму індивідуальної злочинної поведінки, попереджувальної діяльності тощо.

Отже, саме кримінологічні наукові дослідження є тим фундаментом, на якому будується політика держави. Сучасна кримінологія – це наука про закономірності злочинності та її стримання. Це і обумовлює важливість оволодіння для юриста знаннями в галузі такої навчальної дисципліни як кримінологія, практичне значення якої полягає у вирішенні завдання щодо відшукування шляхів і методів протидії злочинності, її стабілізації, зменшення її розмірів та небезпеки.

Серед сучасних вчених-кримінологів практично не існує одностайних поглядів на визначення та розв'язання окремих найбільш вузлових та важливих проблем кримінології, і тому багато питань у галузі кримінології ще залишаються дискусійними. Ще здавна, ставлення того чи іншого вченого-кримінолога до визначення та розв'язання певної проблеми кримінології обумовлюється тим, прихильником якого напряму в кримінології – соціального чи біологічного, є цей вчений. Саме від цього залежать ті аргументи, якими вчені обґрунтовують свою позицію у тих чи інших питаннях та спростовують аргументи прихильників іншої точки зору.

Тому в даній праці висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної кримінології, зокрема, новітні розробки в сфері мотиву злочину та мотивації злочинної поведінки. В роботі аналізується поняття, висвітлюється її соціальний зміст та основні сфери.

56. Маноха О.Є Системний аналіз в кримінології: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., НАВСУ, 1996. – 23 с.

57. Ківенко Н.В., Лановенко І.І., Мельник П.В. Філософсько-психологічні підвалини кримінології як науки. – К., 2001. – 676 с.

58. Філонов О.В. Теоретичні та методологічні основи виникнення і розвитку кримінологічної науки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., НАВСУ, 1998. – 20 с.

59. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій. К., МАУП, 2002. – 295 с.

60. Даньшин І.М., Голіна В.В., Калман О.Г. Кримінологія. Особлива частина: Навч. посіб. – Х.: Право, 1999. – 230 с.

61. Дрьомін В.М., Туляков В.О., Орловська Н.А. Кримінологія: навч. метод. посіб. – О.: Юр. літ., 2003. – 169 с.

62. Джу́жа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія: Спеціальний курс лекцій зі схемами. – К.: Атака, 2001. – 356 с.

63. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. – К.: ІнЮре, 2007. – Кн. 1. – 424 с.

64. Ляшенко В.М. Державна політика запобігання тероризму в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 25.00.01. – Львів, 2007. – 19 с.

65. Тероризм і національна безпека України. – К., НАВСУ, 2003. – 275 с.

66. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності / За ред. В.І. Борисова. – Х., 1999. – 284 с.

67. Регіональні проблеми боротьби з економічною злочинністю / За ред. В.В. Пашутіна. – Донецьк: ДЮІ, 2004. – 200 с.

68. Теневая экономика: опыт криминологического исследования / А.А. Горшак, В.М. Иванов, Б.Г. Розовский, Э.А. Дидоренко. – Луганск, ЛИВД, 1997. – 203 с.

69. Фінансова злочинність / За ред. В.І. Борисова. – Х.: Право, 2000. – 120 с.

70. Шутов Н.И. Приватизация: украинский Армагеддон. – О.: Юр. лит., 2005. – 148 с.

71. Борідько О.А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2005. – 20 с.

злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К.: НАВСУ, 2004. – 15 с.

37. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррумпированных связей. – О.: ОЮИ, 2003. – 206 с.

38. Кучинский А.В. Хроника донецкого бандитизма: Организованные преступные формирования. Силовое предпринимательство. Заказное убийство как способ ведения дел. – Донецк: Юрпресс, 2002. – 607 с.

39. Марчук Є.К. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х.: ХНУВС, 1998. – 21 с.

40. Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми / В.С. Батиргарєєва, Д.О. Гармаш, О.М. Лемешко та ін. – Х.: Одісей, 2005. – 288 с.

41. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань / В.Г. Андросюк, Б.І. Бараненко, В.Д. Гавловський та ін. – К.: НАВСУ, 2002. – 436 с.

42. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – 19 с.

43. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – О., 2001. – 36 с.

44. Черныш А.М., Черныш М.А. Маргиналы и маргинальная преступность. – О.: ВІР, 2004. – 348 с.

45. Варцаба В.М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами (тактико-психологічні основи) / За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – 112 с.

46. Грохольський В.Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю / За заг. ред. О.М. Бандурка. – Х.: УВС, 2003. – 307 с.

47. Ельцов О.Д. Investigator: Расследование не для печати: Полит. Детектив. – К.: МАУП, 2005. – 295 с.

48. Иващенко А.Ю. Украина криминальная. – К.: Пресс-группа, 2003. – 224 с.

49. Гнусов Ю.В. Розробка інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу стану та динаміки розвитку злочинності: Автореф. дис... канд. тех. наук: 05.13.06. (УВС). – Х., 1998. – 18 с.

50. Зелинский А.Ф. Методика криминологических исследований: Учеб. пособие. – К., 1992. – 45 с.

51. Узарашвілі Омар. В епіцентрі гангстерських війн. (Українська мафія зблизька). – Л.: Піраміда, 2001. – 200 с.

52. Чернецов К. Крым бандитский – 2 или теневая сторона солнечного полуострова. – К.: Мрія, 2004. – 208 с.

53. Шеховцов А.Д. Антимафия в законе. – К.: Корда, 1997. – 539 с.

54. Кримінологія: Навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов та ін. – К.: Прецедент, 2004. – 208 с.

55. Малышев В.С. Агатомия зла: Эволюция негативных социальных явлений: причины, условия, прогнозы. – Донецк: Юрпресс, 2001. – 432 с.

РОЗДІЛ 1. МОТИВ ЗЛОЧИНУ: ПОНЯТТЯ І ЙОГО СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ

Під мотивом в психології прийнято розуміти те, що, будучи віддзеркаленням оточуючої людини дійсності, спонукає її до діяльності і направляє на задоволення певних потреб. Серед радянських психологів склалося декілька точок зору на те, що необхідно вважати спонукальними початками людської активності, мотивами поведінки особистості. Найбільша кількість прихильників має точку зору, згідно якої всі спонукальні витоки людської діяльності визначаються потребами особистості (В.М. Колбановський, А.В. Петровський, Г.А. Ковальов та ін.) визнавали і визнають за джерело людської активності відчуття, інтереси, ідеали, і навіть переконання та світогляд. Деякі психологи бачать спонуку в єдності потреб і відчуттів (І.А. Джидарін), у волі (Ш.М. Чхартішвілі), в суспільних імперативах (А.В. Ведєнов).

Одні з них ототожнюють мотив з потребою, інші – з відчуттям, треті – з наміром і метою, четверті – з психічним станом і т.д. За формою прояву мотив – це психічне явище (внутрішній стан особистості), що стає в тих чи інших умовах спонукою до певної діяльності. [1] За своїм змістом це те об'єктивне, в чому конкретизується потреба в даних умовах і на що спрямовується діяльність [2].

Будучи спонукачами людської поведінки, мотиви виражають відношення особистості до суспільства в цілому, до тих чи інших соціальних цінностей. Це відношення виявляється як в безпосередніх спонуканнях до соціально значущої діяльності, так і опосередковано через свідомо поставлені цілі, ухвалення рішень, вибір тих або інших варіантів поведінки.

При цьому особистість закономірно вимушена визначати свою позицію відносно діючої системи соціальних норм і санкцій, які приписують їй обов'язковість правомірного і морального вибору форм реалізації мотивів [3].

Відомо, що кожний вид соціальних норм, що регулюють мотивовану поведінку особистості, має разом із загальними ознаками, специфіку, властиву лише йому. Відповідно до цієї специфіки і виділяються як головний аспект особливості мотиваційної сфери особистості, нормативні межі мотивованої поведінки, реакція суспільства на порушення цих меж. Отже цей аспект включає такі ланки поведінки особистості: спонуки до поведінки – норма поведінки – відповідальність за відхилення від норми (порушення).

Злочин є такою мотивованою поведінкою особистості, яка виходить за межі, окреслені кримінальним законом, що передбачає відповідні санкції (міру відповідальності) за його порушення. Мотив тут набуває свого юридичного значення як ознака, що входить до складу злочину. Закон прямо вказує на нього в тих випадках, коли в особливостях мотиваційної сфери безпосередньо виражається суспільна небезпека злочину або з особливостями мотивів пов'язана соціально-політична спрямованість вчинюваних дій, або коли мотив і мета безпосередньо підкреслюють специфіку вчиненого,

виділяючи його з інших видів злочинної діяльності. Проте, незалежно від того, вказує чи ні законодавець на нього як на необхідний елемент складу злочину, мотив відіграє важливу роль і в змісті суб'єктивної сторони, і в характеристиці об'єктивних та інших ознак складу злочину, і у визначенні ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочинного діяння [4].

В юридичній літературі понад усе приділялося і приділяється увага дослідженню саме цього аспекту мотиваційної сфери злочинної поведінки, тобто виявленню змісту особливостей і функцій мотиву як необхідного елементу суб'єктивної сторони складу злочину і як ознаки, що дозволяє визначити і виокремити з нього інші елементи. В цьому плані вивчаються значення мотиву для кваліфікації і встановлення суспільної небезпеки злочину, взаємозв'язок мотиву та інших елементів суб'єктивної сторони (злочинного наміру, мети, вини та ін.), вплив мотиваційної характеристики злочинного діяння на елементи складу злочину та ін [5]. Плідно проводиться також аналіз соціального змісту і правової значущості мотивів тих або інших конкретних видів злочинної діяльності [6].

Останніми роками зростає інтерес юристів до дослідження психологічного механізму мотивації злочинної поведінки як свідомого вольового акту особистості. У зв'язку з цим виникла проблема вивчення таких глибинних взаємозв'язків психологічних феноменів, які неможливо вкласти у вузькі рамки формально-юридичного аналізу і обмежити лише дослідженням кримінології. З'явилася необхідність науково препарувати мотиваційну сферу злочинної поведінки на стику соціальної психології, психології, кримінології і кримінального права.

В результаті був виданий ряд робіт, в яких розглядаються різні соціально-психологічні і психолого-кримінологічні аспекти мотиваційних процесів злочинної діяльності. Сюди варто віднести в першу чергу статті юристів, присвячені характеристиці взаємозв'язку мотивів та інших соціально-психологічних рис особистості злочинця, а також мотивів і відчуттів [7], мотивів, наміру, мети і винності особистості [8], конкуруючих мотивів і оцінних відносин [9], мотивів і спрямованості особистості [10], мотивів і антигромадської установки [11], мотиваційної сфери і особливостей особистості, винної у вчиненні злочину [12].

І який би аспект мотиваційної сфери злочинної діяльності не розкривався, всі дослідники беззаперечно визнають мотив за таку спонуку до злочинної поведінки, яка є його рушійною силою, внутрішнім джерелом. Сам факт злочину – це форма виразу і об'єктивізації мотивів злочину. А тому мотиваційна сфера може виступати як показник ступеня ефективності кримінально-правових та інших норм, а також важливою ознакою, за допомогою якої «можна зрозуміти справжній характер правомірної або протиправної поведінки» [13].

Проте і розкриття соціально-психологічного змісту та функцій мотиваційної сфери злочинної діяльності немає, так, мабуть, і не може бути єдності і однозначності. Одні дослідники роблять акцент на детермінаційній характеристиці мотивів протиправної діяльності, розглядаючи суб'єктивну сторону злочину як внутрішню, психологічну причину його здійснення, а в

18. Кримінологія: Навчальний методичний посібник / С.І. Нежурбіда, А.В. Шевчук, Г.П. Жаровська та ін. – Чернівці: Рута, 2004. – 80 с.

19. Кримінологія: Загальна та особлива частини: Підручник / І.М. Данишин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд. – Х.: Право, 2003. – 352 с.

20. Кримінологія: Навчальний методичний посібник / О.М. Джу́жа, О.М. Костенко, Є.М. Моїсєєв та ін. – К.: Атіка, 2003. – 400 с.

21. Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 126 с.

22. Юзікова Н.С. Навчально-методичний комплекс з дисципліни „Кримінологія”. – Дніпропетровськ, 2000. – 43 с.

23. Бахин В.П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью. – К.: Основа, 2002. – 456 с.

II. Злочинність у сфері економіки України

24. Барановський О.І. „Відмивання” грошей: сутність та шляхи запобігання. – Х.: Форт, 2003. – 472 с.

25. Білецький В.О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Автореф. дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08. – О., 1999. – 19 с.

26. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю. – К., 2002. – 449 с.

27. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми) / В.І. Борисов, О.Г. Кальман, В.П. Корж та ін. – Х.: Право, 2001. – 264 с.

28. Заплатинський В.М. Основи кримінологічної безпеки сучасного бізнесу: Навчальний посібник. – К., 2000. – 142 с.

29. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії / О.Г. Кальман, І.О. Христич, С.Ю. Лукашевич та ін. – Х.: Новософт, 2005. – 256 с.

30. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки: теоретичні та прикладні проблеми попередження: Автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2004. – 40 с.

31. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с.

32. Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління. – Х.: УВС, 2004. – 420 с.

33. Корецький С. Коефіцієнт мафіозності (М). – К.: Незалежний інтелектуальний центр, 1996. – 9 с.

34. Костроміна О.Г. Наукові засади розслідування економічних злочинів, вчинених організованими групами: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2003. – 17 с.

35. Кузин С. Донецкая мафия: Антология. – К.: Полиграфкнига, 2006. – 301 с.

36. Омельченко О.Е. Процесуальна діяльність слідчого по попередженню

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

І. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К.: „ІнЮре”, 2007. – 424 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: „ІнЮре”, 2007. – 712 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 3. Практична кримінологія. – К.: „ІнЮре”, 2008. – 320 с.
4. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
5. Саинчин А.С. Убийства по заказу (уголовно-правовой, криминалистический и криминологический аспекты). – О.: Юр. лит., 2003. – 248 с.
6. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.08. – К.: НАВСУ, 2000. – 16 с.
7. Серватко Т. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.08. – К., 2002. – 19 с.
8. Сухоруков В.К. Criminal. 1. Очерки новейшей истории организованной преступности Мариуполя. – Мариуполь, 1997. – 404 с.
9. Файтельберг-Бланк В.Р., Шестаченко В.В. Бандитская Одесса. «Двойное дно» Южной Пальмиры. – О.: АстроПринт, 1999. – 629 с.
10. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами / Ред. В.Ю. Шепітко. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.
11. Гитин В., Чигир Б. Анатомия криминала: Убийство. Изнасилование: Социология, психология, хиромантия, физиогномика, астрология, ономастика. – Х.: Паритет, 1996. – 406 с.
12. Зорина С.И. Криминальный Киев некриминальным взглядом. – К.: Школа, 2004. – 320 с.
13. Зелінський А.Ф., Оніка Л.П. Детермінація злочину: Навчальний посібник. – Х.: УЮА, 1994. – 50 с.
14. Кваша О.О. Організатор злочину: кримінально-правове та кримінологічне дослідження. – К., 2003. – 213 с.
15. Луняк М.О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів: Навчальний посібник. – Ніжин, НДПУ, 2004. – 91 с.
16. Маруга В.М. Преступники и преступления. Законы преступного мира. – Доекц: Сталкер, 1998. – 397 с.
17. Колб О.Г., Яцишин М.М., Крикунов О.В. Кримінологія: довідник термінів, основні визначення, рекомендовані джерела: Навчальний посібник. – Луцьк: РВВ Весна, 2007. – 467 с.

найсуб'єктивнішій стороні таку причину бачать в мотиві (П.З. Дагель, Б. Петелін). Інші підкреслюють, як правило, відбивну природу мотиваційної сфери, глибину і рівень її усвідомлення суб'єктом злочинної діяльності (Б.С. Волков). Треті досліджують мотиви, що виявляються в правовій сфері як психологічне відношення до об'єктивної дійсності Е.А. Лукашева). Деякі з дослідників ставлять знак рівності між мотивом і інтересом (І.Р. Філановський), мотивом та емоційним станом особистості, яка порушила закону (Б.В. Харазішвілі). Ряд вчених акцентує увагу на цільовій спрямованості мотивів (З.Л. Тарарухін, Л.В. Наумов) і т.д.

Відмінність точок зору і специфіка підходу до дослідження мотиваційної сфери породжують дискусії і взаємну критику серед вчених, зайнятих цією проблемою. Думається, проте, що опоненти, звинувачуючи один одного в неправомірному виділенні того або іншого аспекту мотиваційної сфери, в результаті є союзниками. Прагнучи розкрити окремі сторони і грані складного соціально-психологічного механізму, кожний з них вносить певний вклад в розробку проблеми мотивації злочинної діяльності.

Мотиви цієї діяльності – один з видів людських спонук, для пізнання яких також не обійтися без наукових розробок гносеології. Цілком правомірно досліджувати мотиви будь-якої, у тому числі і протиправної, поведінки і в плані причинно-наслідкової залежності, і в світлі теорії віддзеркалення, і як структурні елементи внутрішньо єдиної системи особових відносин, і як прояв тих або інших властивостей внутрішнього світу особистості.

Необхідно підкреслити, що в гносеологічному аспекті є безґрунтовними спроби протиставляти мотиви злочину мотивам іншого виду поведінки, хоча, зрозуміло, певні особливості тут є. Може йтися лише про специфіку рис мотиваційної сфери стосовно такого виду діяльності, як злочин. У зв'язку з цим цілком правомірно диференційоване дослідження мотиваційної сфери з урахуванням особливостей мотивів, що об'єктивно привели до суспільно небезпечної поведінки, мотивів, що виражають відношення до злочинної діяльності, мотивів, що розкривають відношення до злочинного результату, домінуючих мотивів, що свідчать про антигромадську спрямованість особистості і т.п.

Проте у всіх випадках мотив, його соціальний зміст і соціально-психологічний механізм, його негативна сутність можуть бути зрозумілі лише як приватна форма прояву загальних закономірностей становлення і функціонування мотиваційної сфери. Приречені на невдачу будь-які спроби вивести кримінально-правове або кримінологічне поняття мотиву, не спираючись при цьому на загальне вчення про мотиви діяльності особистості, розроблене соціологією і психологією.

Проблема мотивів повинна розглядатися через призму вчення про відбивну природу свідомості і його активної творчої спрямованості на об'єкт віддзеркалення [14]. Мотив, отже, будучи однією з психологічних форм віддзеркалення навколишнього середовища, є, разом з тим внутрішнім важелем, «ідеальною силою», спонукаючою до активної діяльності в тому або іншому напрямках. Це значить, що мотив, як і свідомість в цілому, «не лише

відображає об'єктивний світ, але і творить його» [15].

Творчий характер мотиваційної сфери найбільш яскраво розкривається при характеристиці діяльного змісту людини, що носить наочний характер. Стрижневим компонентом цієї характеристики є визнання того факту, що людина є суб'єктом діяльності, процесу, в якому вона наповнює себе наочністю решти всього світу. «В міру того як предметна дійсність всюди в суспільстві стає для людини... дійсністю його власних сутнісних сил, всі предмети стають для нього опредмечуванням самого себе, твердженням і здійсненням його індивідуальності, і предметами, а це значить, що предмет стає ним самим» [16].

Принцип єдності і тотожності наочно-змістовної активності і наочного змісту, що належить активності, є принциповим методологічним посиланням для розуміння мотивів будь-якої людської діяльності. Саме спираючись на цей принцип, відомий радянський психолог З.Л. Рубінштейн сформулював положення про єдність зовнішнього і внутрішнього у вчинках і діях людини, коли мотиви діяльності утворюють своєрідний внутрішній стрижень дії, суть його психологічного змісту [17]. Мотив немов лежить усередині діяльності, пронизуючи весь її зміст і, отже, виявляючись на всіх її етапах. При цьому вища форма мотивів ґрунтується на усвідомленні особистістю обов'язків по відношенню до суспільства [18].

Ідея єдності внутрішнього і зовнішнього в мотивованій наочній діяльності знайшла подальший розвиток в роботах іншого відомого радянського психолога А.М. Леонтьєва. Для нього зовнішнє (предмет діяльності) розкриває не лише те, на що направлений процес, але і те, що наповнює об'єктивним змістом його спонукаючі начала. «Ми називаємо діяльністю процеси, – пише А.М. Леонтьєв, – які характеризуються психологічно тим, що те, на що направлений даний процес в цілому (його предмет), завжди співпадає з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта до даної діяльності, тобто з мотивом» [19]. Предмет діяльності, таким чином, виступає для А.М. Леонтьєва як дійсний мотив, що додає їй певну спрямованість. Єдність наочності і мотивованості діяльності – ось принцип, який у результаті сформульований і обґрунтований цим автором. А оскільки людині властива лише наочна діяльність, то це, зокрема, означає, що діяльності без мотиву взагалі не буває і «невмотивована» діяльність зовсім не позбавлена мотиву, а лише має суб'єктивно і об'єктивно прихований мотив [20].

Єдність наочно-змістовної активності і наочного змісту, внутрішнього і зовнішнього в діяльності, її предмету і мотиву означає **єдність соціального середовища, особистості і її мотивованої діяльності**. На цих позиціях стоїть наука психологія, і ці позиції є методологічною основою для дослідження кримінології особистості злочинця і мотивів злочину.

Спираючись на соціально-психологічне вчення про мотиваційну сферу діяльності особистості, кримінологія вивчає мотиви злочинів на рівні теоретичних узагальнень і конкретного соціального і психологічного аналізу. На рівні теорії кримінології в найзагальнішому вигляді **мотив злочинної поведінки можна визначити як сформована під впливом соціального середовища і життєвого досвіду особистості спонука, яка є внутрішньою**

регуляція и личность. – М., 1972. – С. 85.

6. Табидзе О.И. К проблеме целостности человека // Вопросы философии, 1973. – № 3. – С. 44.

7. Дремова Н.А. Мотив и цель в преступлениях несовершеннолетних. Автореферат кандидатской диссертации. – М., 1972. – С. 9-10.

8. Кемеров В.Е. Философские и социологические предпосылки теории мотивации // Вопросы философии, 1972. – № 5. – С. 49-50.

9. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969. – 214 с.

10. Батенин С.С. Критерий прогресса личности // Личность при социализме. – М., 1968. – 109 с.

11. Момов В. Норма и мотив поведения // Вопросы философии, 1972. – № 8. – С. 14.

12. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат». – М., 1968. – С. 51-60.

13. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969. – 213 с.

14. Jelirek J., Huth E., Kriminalita Mladeze a Jeji Peseni. - "kriminalistiky sbornik". Praha, 1969. – № 12. – 718 s.

15. Paetzold Hans - Heins. Aktuelle Probleme von Personlichkeit und Cruppe im jugendalter. - "Forum dez Kriminalistik". DDR, Berlin, 1969. – № 4. – 191 s.

16. Cr. Zeskowiak K.Z. Problematyki Zapobiegania i Zwalezania Przesteczosci Nielehnich. - "Nowe Prawo". PRL, Warszawa, 1971. – № 4. – 489 s.

17. Суслов Ю.А. Некоторые вопросы изучения правовых ориентации // Человек и общество. – Л., 1973. – С. 138-140.

порушувати – ці запитання залишаються для них неясними. Більш того, у багатьох неповнолітніх правопорушників існує відношення до закону лише як до караючої, примушуючої сили, що стоїть над людиною. Лише 7,5% опитаних вважають своїм обов'язком бути корисними суспільству, всього 4,1% вказали на обов'язок виконувати закон, дотримуватися суспільного порядку. Подібного роду нерозвиненість і спотворення індивідуальної правової свідомості спостерігаються і у осіб, які вчинили злочини в молодіжному віці. Достатньо сказати, що лише 2,1% опитаних цієї категорії мають таку здатність, як нетерпимість до порушень закону і громадського порядку.

Дефекти індивідуальної правосвідомості, виражаючись у відносинах особистості до правової значущості своїх вчинків, істотно впливають на мотиви злочинної діяльності. Понад 30% тих молодих людей, які мотивували злочин корисливими спонуканнями, знали про відповідальність, але розраховували на безкарність. Близько 16% осіб, які вчинили злочини за мотивом помсти і озлоблення, вважали, ніби понесуть більш м'яке покарання або уникнуть кримінальної відповідальності.

Дефекти в правовій мотивації особи злочинця по суті є дефектами в структурі її правової орієнтації, в її когнітивних, емоційних і поведінкових елементах. Вони можуть виявлятися і в незрілості переконань, поглядів, уявлень (когнітивний момент), і у відсутності позитивних правових відчуттів, і в їх низькій ефективності (емоційний момент) [17]. Але найбільш яскраво дефекти мотивації правового порядку виявляються в поведінковому компоненті. Тут вони виявляються як такі спотворені і невірні спонуки, які виражаються в тенденції або стійкій готовності в тій чи іншій ситуації діяти всупереч вимогам закону. Злочин в цьому випадку виступає як форма об'єктивізації дефектів правової мотивації на рівні поведінкової підструктури.

Зрозуміло, необхідно мати на увазі, що злочин як соціальний факт завжди несе в собі суб'єктивний відбиток у вигляді особливостей не лише правової, але і інших сфер мотивації. Більш того, виділення певної сфери, як методу вивчення і аналізу спонукань, що виявляються далеко неоднозначно в злочинній діяльності різних індивідів, може мати місце лише в абстракції. І яка б сфера мотивації злочинної поведінки не розглядалася, для кожної характерне те, що вона є зв'язуючою ланкою у закономірному зв'язку «особа злочинця – злочинна діяльність».

Література

1. Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 122-123, 147-148.
2. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1969. – С. 370.
3. Иванов П.И. Общая психология. – Ташкент, 1967. – С. 363-364.
4. Ланина Т.С. Этика социальной активности личности. – М., 1974. 52 с.
5. Сарингулян К.С. Моральное управление и личность // Моральная

безпосередньою причиною злочинної діяльності і виражає особистісне відношення до того, на що направлена злочинна діяльність. Таке розуміння мотиву включає момент єдності соціального і психологічного, суспільного та індивідуального, об'єктивного і суб'єктивного, тобто містить діалектико-матеріалістичну характеристику спонук особистості до злочину як до специфічного виду свідомо мотивованої діяльності.

Матеріалістичний підхід до проблеми мотивів в кримінології полягає перш за все в тому, що за мотивами признається роль ідеальних спонукальних сил злочинної діяльності, породжених соціальними причинами, що лежать зовні особистості і відображеними в її свідомості як спонукаючі начала. Злочинець постає тут як суб'єкт, який в індивідуалізованій ідеальній формі відображає в собі соціальні умови взагалі і соціальні детермінанти злочинності зокрема. Адже він як особистість знаходить в суспільстві не просто зовнішні умови, до яких необхідно пристосовуватися, але і самі ці соціальні умови несуть в собі мотиви і цілі його діяльності, що суперечить інтересам суспільства. Злочинець направляє і координує за допомогою мотивів свою злочинну діяльність, усвідомлюючи при цьому себе як джерело суспільно небезпечної активності, що впливає негативно на ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, і в цьому протистойть об'єкту.

Думається, що має рацію болгарський кримінолог Дімітр Фіданов, стверджуючи: «Рішення діяти разом з мотивом говорить нам набагато більше про відношення злочинця і зовнішню дійсність і, зокрема до об'єкту посягання, про відношення його до самого себе і зовнішнього світу. Мотиви часто в концентрованій формі виражають думки, бажання, емоції по відношенню його до даних цінностей, що мають суспільне значення. Ось чому мотиви в значній мірі виражають і саму людину як сукупність суспільних відносин [21].

На якому б рівні не досліджувалися мотиви злочинної поведінки, завжди необхідно мати на увазі, що вони (як й інші мотиви) існують в реальній дійсності лише в межах конкретних зовнішніх обставин і внутрішніх можливостей діяльності. Таким чином, негативні риси особистості виявляються у формі мотивів злочину і об'єктивізуються у злочинній діяльності лише тоді, коли для цього є певні зовнішні умови.

Мотив злочину отримує свою конкретну визначеність, психологічну форму і правову значущість лише у зв'язку з конкретними умовами життєдіяльності особистості злочинця, з конкретними ситуаціями. Ситуація може грати роль фону, на якому розгортається злочинна діяльність; активно стимулювати процес формування спонук до злочинної діяльності; сприяти реалізації спонук, які виникли раніше і т.д. У своїй основі ситуація, в якій, вчинюється злочин, є сукупністю конкретних умов і обставин, які впливають на особистість і безпосередньо визначають процес перетворення можливості вчинення злочину у факт дійсності.

За своїм змістом ця ситуація є одним з окремих видів соціальних ситуацій. Звідси витікає, що її зміст включає сукупність діючих або потенційних в даному місці і часі соціальних сил, носіями яких є люди, що

розглядаються в їх взаємодії [22]. Особливість такої ситуації полягає в тому, що вона носить конфліктний характер. Воля і зусилля індивіда, а іноді і групи знаходяться тут в суперечності з вольовою спрямованістю колективів і суспільства в цілому. Цю суперечність в конкретних життєвих обставинах індивід (група) вирішує на користь своїх вузькоєгностичних устремлінь.

Визнання активної ролі ситуації в механізмі злочинної діяльності дозволяє послідовно підійти до аналізу ідеальних спонукальних начал злочинної поведінки і особистості злочинця в цілому. Особливе значення це має при вивченні конкретного злочину і конкретної особистості, що його вчинила.

Матеріалістичний погляд на мотиви злочину виходить, таким чином, з того загального філософського положення, згідно з яким «... людина в своїй практичній діяльності об'єктивно протистоїть об'єкту, тобто усвідомлює своє відношення до об'єкта» [23]. Сам суб'єкт з його соціально обумовленими мотивами – це не грубо-матеріальна і формально-інституційна сила, а перш за все осереддя (система) міжіндивідуальних, отже, достовірно особових якостей людини як носія суспільно корисної і суспільно шкідливої активності. Виявляється і реалізується ця активність в конкретних умовах місця і часу, тобто в конкретних життєвих ситуаціях [24].

Науковий підхід до проблеми мотивів в кримінології виражається також в тому, що, визнаючи за мотивами роль ідеальних, спонукальних сил злочинної діяльності, що мають відображувальну природу, ми, разом з тим, визнаємо їх відносну самостійність.

Ця відносна самостійність найбільш яскраво виявляється, по-перше, в тому, що мотиваційна сфера не є віддзеркаленням тих умов і обставин, в яких сформувалася особистість злочинця. Сфера ця не є простим передавачем тих зовнішніх дій, які стимулюють злочинну діяльність. Мотив є діалектичною єдністю об'єктивного (соціальних умов, середовища) і суб'єктивного, тобто тих якостей особистості, в які трансформувалися і через які як би заломилися об'єктивні чинники. При цьому найнегативнішою якістю особистості злочинця і є єдність стійкого мотиву злочину і стійкої форми антигромадської поведінки як способу реалізації цього мотиву.

По-друге, відносна самостійність мотиваційної сфери виражається в її, так званій, особовій функції. Мотиви злочинної діяльності виступають немов перетворювачами тих зовнішніх чинників, які сприяють вчиненню злочинів, беручи участь в оцінці цих чинників, їх важливості для досягнення злочинної мети, їх ролі в задоволенні особистих потреб і інтересів, що суперечать інтересам суспільства. Інакше кажучи, мотиви злочинної діяльності додають тут «пристрасність» відноsinам особистості до соціальної дійсності, зокрема до правових норм, що виражають і закріплюють інтереси суспільства. Вони тим самим додають особистісний смисл злочинній поведінці [25].

По-третє, відносна самостійність мотиваційної сфери виявляється в соціальній функції мотивів – спонукаючого і направляючого чинника суспільно значущої діяльності. Мотиви злочину – це активна сила, що визначає антисоціальну спрямованість поведінки особистості, що здійснює зворотну дію на суспільні відносини, соціальне середовище. В мотиві, як

провівши конкретний соціологічний і статистичний аналіз злочинності в ЧРСР, дійшли висновку: «Изучение преступников из числа молодежи свидетельствует о том, что большинство правонарушителей характеризуется низкой моралью...» [14].

Петцольд Ханс-Хайнс з ДР на основі кримінологічного аналізу групової злочинності серед молоді відзначає характерні для злочинців невірні і збочені тлумачення важливих понять суспільної моральності і вплив цього факту на мотиви злочинів [15].

К. Гжесковяк з ПНР, розглядаючи кримінологічні ознаки особи злочинця молодіжного віку, також говорить про етичну деградацію неповнолітніх злочинців, особливо на ґрунті алкоголізму [16].

Зрозуміло, сфера посадовості в мотивації, як і будь-яка інша сфера, не існує в чистому вигляді: етична свідомість особистості і мотивація виявляються у всіх без виключення видах діяльності, присутні в кожному мотиві. Але понад усе вона пов'язана з правовою свідомістю особистості і правовою мотивацією. Обов'язок особистості нерозривний з її обов'язками перед суспільством, а етичні мотиви поведінки є, так би мовити, моральною основою мотиваційної сфери правового характеру.

Сфера обов'язків перед суспільством, або сфера правової мотивації, – це той мотиваційний пласт, який складає сукупність спонукань особистості, що ґрунтуються на її правовій свідомості, тобто засвоєних правових знаннях, уявленнях, ідеях, відчуттях, переживаннях, що мають правовий характер. В правосвідомості особистості її відношення до суспільства виражено через відношення до діючого і належного права, до правоохоронної, способом мислення і саморегуляції поведінки відповідно до засвоєних особистістю правових цінностей.

Важко переоцінити роль правової свідомості в поведінці особистості. Вибір мети вчинку, усвідомлення мотиву і ухвалення рішення, оцінка наслідків вчинюваних діянь прямо залежить від того, наскільки глибоко індивід засвоїв вимоги суспільної правової свідомості, перетворивши їх на послідовні принципи поведінки. В тих випадках, коли ідеї і нормативні думки правосвідомості суспільства залишаються для особистості лише зовнішньою силою, а іноді і чужою їй системою вимог, як правило, має місце або формальне виконання вимог закону, або байдуже відношення до нього, або негативна емоційна реакція на правові веління. В тих випадках, коли байдуже або негативне відношення до закону стає в тій чи іншій ситуації домінуючим мотивом діяльності, створюється реальна загроза можливості правопорушень і злочинів.

Для злочинця як особистості, яка порушила кримінальний закон, характерні серйозні дефекти індивідуальної правової свідомості і системи правової мотивації. Так, у переважної більшості неповнолітніх правопорушників, що вчинили поверхнево мотивовані злочини ситуативного порядку, як показали дослідження, не лише відсутні чіткі уявлення про правові вимоги, але і не сформовано саме поняття «закон». В уявленні опитаних закон – це те, що потрібно виконувати, що вимагають виконувати. Для чого ж служить закон, на що він направлений, чому його не можна

розвиненістю сфери посадовості. Дефекти та недоліки в цій сфері, її антисоціальна деформація – істотний показник регресу особистості.

Антисоціальна деформація сфери посадовості виявляється в особі злочинця перш за все у вигляді втрати такої найважливішої соціальної якості, як особиста відповідальність, яка є вільною реалізацією правильно усвідомленого обов'язку. Ослаблення або втрата його, як правило, означає порушення правильного взаємовідношення особистості з суспільством, його вимогами і цінностями. Разом з тим деформується і внутрішній механізм соціального управління вчинками і діями, оскільки сфера посадовості є у певному значенні саморегулятором велінь, що сформувалися на основі особистісного сприйняття індивідом вимог і норм суспільної моральності.

В результаті цього неминучі істотні негативні відхилення всієї етичної свідомості особистості. «Совість может замолчать там, – підкреслює П.М. Якобсон, – где раньше она себя отчетливо проявляла, исчезают те виды эмоциональных отношений и переживаний, которые составляли фонд духовной активности личности. Наступает равнодушие там, где раньше была воодушевленность, начинают пропадать значимые эстетические и нравственные переживания или они проявляются как редкие, слабые проблески» [13].

В особі злочинця антисоціальна деформація сфери посадовості індивіда набуває крайні, найпотворніші форми. Злочинець заперечує найважливіші етичні цінності, байдуже, а іноді і цинічно відноситься до вимог суспільної моралі, не бажає зважати на етичні принципи суспільства, слідувати імперативам моральних норм. Це виявляється безпосередньо в мотивації протиправної діяльності, в основі якої виявляються такі особистісні риси, як неповага до оточуючих, до суспільства, байдужість до долі інших людей і своєї, моральна розбещеність, індивідуалізм. Цими рисами характеризується кожний сьомий вивчений злочинець.

Негативні риси етичної свідомості особистості деформують мотиваційну сферу посадовості і зумовлюють формування багатьох мотивів протиправної і злочинної діяльності. Ці риси виступають нерідко як глибинні спонукання ситуативних злочинів, мотивація яких недостатньо чітко усвідомлюється самим злочинцем. З числа осіб, що не зуміли чітко визначити мотиви вчинених ними правопорушень, 49,2% характеризуються як морально розбещені люди, 47,2% – індивідуалісти, 43,2% – не поважаючи інших, 41,2% – проявляючи байдужість до оточуючих і своєї долі. Більшість (54,5%) злочинців, що ситуативно вчинили злочини і не зафіксували основного спонукального мотиву, є людьми, що не уміють контролювати свої вчинки, послідовно дотримуватися належної поведінки. Якщо ж взяти до уваги зв'язок негативних рис етичної свідомості і мотивів злочинної діяльності, то здається, що найбільш часто виявляються в особі злочинця поєднання: неповага до людей і мстивість, озлобленість; байдужість до долі людей і до власної та жадібність, користолюбство; моральна розбещеність і мстивість, озлобленість.

На антисоціальну деформацію етичної свідомості особи злочинця молодіжного віку вказують багато кримінологів. Так, І. Елинек і Е. Гут

правило, зафіксована соціальна позиція, зайнята особистістю в тій чи іншій конфліктній ситуації, що передує вчиненню небезпечного для суспільства діяння. Ця позиція і є тією внутрішньою соціально-психологічною підставою, яка безпосередньо зумовлює антигромадську спрямованість активності особистості.

Література

1. Платонов К.К. О системе психологии. – М., 1972. – 152 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1959. – 292 с.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. С. 62-69; Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. – М. 1973., С. 306-331; Мальцев Г.В. Социалистическое право и свобода личности. – М., 1968. С. 52-59.
4. Волков Б.С. Мотив и квалификация преступления. – Казань, 1968. С. 7-16; Гольдингер В.Д. Мотив преступления и его значение в советском уголовном праве // Советское гос-во и право, 1958. – №1.
5. Волков Б.С. Проблемы воли и уголовная ответственность. – Казань, 1965; Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. – Владивосток. 1968; Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. – М. 1972; Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве. – М. 1959.
6. Викторов Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. – М., 1963; Дагель П.С. Субъективная сторона хулиганства // Советское государство и право, 1968. – № 5; Дальцин И.Н. О мотивах хулиганства // Правоведение, 1965. – № 2; Загородников Н.И. Преступления против жизни. – М, 1961; Наумов А.В. Мотивы убийств. – Волгоград, 1969; Орлов В.С. Вина и мотив в преступлениях несовершеннолетних // Вестник МГУ, Серия «Право», 1968. – № 1.; Петелин Б. Разработка версий мотива и цели преступления // Социалистическая законность, 1967. – № 9.
7. Петелин Б. Психологические факторы в преступном поведении // Советская юстиция, 1972. – № 3.
8. Филиновский И.Г. Мотивы и цели преступлений // Социалистическая законность, 1968. – № 2; Петелин Б. Мотивы и цели совершения преступления // Социалистическая законность, 1968. – № 10.
9. Волков Б. Конкуренция мотивов и квалификация преступлений // Советская юстиция, 1968. – № 20.
10. Мельникова Э.Б. Личность преступника и индивидуализация уголовного наказания // Советское государство и право, 1972. – № 8.
11. Дагель П. Динамика умысла и её значение для квалификации преступлений // Советская юстиция, 1971. – № 17.
12. Кириченко А., Дагель П., Михеев Р. Установление субъективной стороны преступлений // Социалистическая законность, 1971. – № 5; Джекебаев У. Социально-психологические аспекты преступного поведения // Советское государство и право, 1973. – № 4.
13. Лукашева Е.А. Мотивы и поведения человека в правовой сфере // Советское государство и право, 1972. – № 8. – С. 24.

14. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. – Т. 21. – С. 290.
15. Ленин В.И. Полн. собр. сочинений. – Т. 29. – С. 194.
16. Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. – С. 593.
17. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М. – 565 с.
19. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1965. – 508 с.
20. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии // Вопросы философии, 1972. – № 9. – С. 104.
21. Фиданов Димитыр. Мотивы и преступление // Социалистическое право, 1970. – Кн. 1. – С. 27.
22. Александров А.Д. Еще раз о деятельной сущности человека // Вопросы философии, 1968. – № 7. – С. 123.
23. Курганов В. Социальный объект управления - коллектив. – М., 1974. – 125 с.
24. Батищев Г.С. Деятельная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. – М., 1968. – С. 93.
25. Леонтьев А.Н. Деятельность и сознание // Вопросы философии, 1972. – №1 2. – С. 139.

засобами. Далі необхідно зазначити, що для багатьох злочинців властива, так би мовити, гонитва за ближніми, миттєвими цілями в програш важливим дальнім цілям, що мають значення життєвих перспектив. І це створює передумови для прояву регресивних змін в механізмі включення мотивації в процесі дій. Виражається це в ситуативності та імпульсі дій, у тому числі і дій протиправного характеру. Нарешті, особі злочинця властиві відмова від суспільно корисних цілей, збіднілість кола позитивних устремлінь, убогість програм поведінки.

Дослідження серед неповнолітніх правопорушників і злочинців молодіжного віку показали, що більшість з них не має чітко сформованого ідеалу як ідеальної мети бажаного майбутнього, як чіткої життєвої перспективи і вищого мотиву суспільно корисної поведінки. Для цієї групи молоді ідеалом є або відірвані від життя умоглядно виведені якості, або вузько прагматичні цілі, або негативні приклади.

Так, понад 70% вивчених заявили, що вони не мають ідеалу у вигляді позитивного прикладу для наслідування. Деякі прямо вказали, що головною особистісною причиною вчиненого злочину є відсутність позитивної життєвої мети. Серед цих осіб кожний шостий мав яскраво виражену звичку до алкоголю, кожний сьомий характеризувався як безвольна людина, кожний десятий мав такі негативні риси, як озлобленість, мстивість.

Дослідження свідчать також про бідність і збочений характер життєвих цілей багатьох злочинців молодіжного віку. Майже 28% з числа вивчених – це особистості, головною метою і улюбленим заняттям яких до вчинення злочину були систематичні випивки, відвідування ресторанів та інших місць розваги. Це характерно перш за все для тих, хто вчинив злочин за мотивами жадібності, користолюбства (32%), некритичного наслідування (33%), прагнення будь-якими шляхами завоювати авторитет серед товаришів (34%).

Сфера цілеспрямованого покладання займає в мотивації злочинної поведінки особливе місце. В ній безпосередньо виявляється наочний зміст злочинної діяльності як спонукання, що об'єктивувалося в діях, що здійснюють замах на ту чи іншу соціальну цінність (матеріальні предмети, духовні цінності, життя, здоров'я, честь і гідність людини тощо). Разом з тим мотиваційно-цільова сфера завжди включає певне відношення не лише до предмету посягання і до найзлочиннішої діяльності, але і до їх суспільної оцінки з погляду моралі. Норма ж моралі, як відомо, застосовується на основі співвідношення її мети з метою особистості. Мотиваційно-цільова сфера виявляється, таким чином, в найбезпосереднішому зв'язку зі сферою посадовості.

Сфера посадовості в мотивації є особистісним функціонуванням нормативної сторони моралі. Ця сфера є складним соціально-психологічним утворенням, що включає пізнавальні (знання обов'язку), раціональні (переконання в необхідності слідувати обов'язку), емоційні (почуття обов'язку), вольові (реалізація обов'язку в діяльності) та інші моменти. В посадовості наочно виражена соціальна позиція особистості по відношенню до суспільства, її етичний зміст. Тому рівень розвитку особистості, її прогресивність в значній мірі визначаються її моральністю, особливо

відбувають кримінальне покарання і наполегливо не хочуть стати на шлях виправлення, спостерігаються випадки розпаду і деградації особистості, що виявляються в примітивізації і різного роду збоченнях мотиваційної сфери.

Взаємозв'язок між регресом особистості і регресом мотивації її поведінки носить, таким чином, не випадковий, а закономірний характер. Можна сказати, що регресивні процеси, властиві духовному світу злочинця, і регресивні відхилення в мотивації його поведінки є двома сторонами єдиного по своєму змісту соціально-психологічного явища – особи злочинця як типу. Елементи регресу, будучи істотними специфічними рисами цього типу особистості, якраз і свідчать про історичну неминучість його повного усунення з життя суспільства, що будує комунізм, як суспільства, що затверджує новий прогресивний тип всестороннього, гармонійно розвиненої особистості. Критерієм прогресивності цієї особистості є здатність сприймати максимум того, що може дати їй суспільство, і на цій основі якнайповніше збагатити суспільство.

Затвердження нового, прогресивного типу особи ще не означає сьогодні повну ліквідацію явищ злочинності, зокрема відживаючого типу особистості – злочинця. Стосовно тієї або іншої особистості, до тієї або іншої індивідуальної долі можливі соціальні відхилення і аномалії, що виражаються в регресивних тенденціях зміни особистості, в потворній деформації властивій їй системі суспільно значущих мотивів. Регресивні процеси безпосередньо виявляються і конкретизуються перш за все у сферах мотивації поведінки особистості.

Мотивацію поведінки особистості можна диференціювати. Тут необхідно виділити три основні сфери, які більше всього дозволяють розкрити особистісні риси злочинця: а) цілеспрямоване покладання, б) посадовість, в) обов'язки перед суспільством (правова свідомість). Кожна з них є умовно виділеним структурним створенням в межах єдиної і цілісної мотиваційної системи.

Сфера цілеспрямованого покладання в мотивації злочинної поведінки включає цілі, прагнення, бажання, ваблення, програми протиправної діяльності. В мотиваційно-цільовій сфері особистості ясно виявляється соціальний зміст діяльності. Адже мета завжди виступає як те, заради чого людина здійснює свої вчинки і дії, визначає життєву лінію поведінки і вибирає алгоритм ситуативних вчинків і дій. Разом з тим мета – це свого роду ідеальний образ того або іншого предмету потреби, з одного боку, і предмету діяльності – з іншого. Мета є як би підсумком усвідомлених і оцінених особистістю прагнень і ваблень, результатом реалізації співвіднесених з ситуацією програм поведінки. От чому в мотиваційно-цільовій сфері розкриваються і соціально значущий рівень домагань особистості, і рівень її досягнень, що відповідають або суперечать інтересам і вимогам суспільства.

Розглянута з цих позицій мотиваційно-цільова сфера особи злочинця є соціально-психологічною освітою, що характеризується наявністю негативних рис і якостей. Головна з них полягає в тому, що на перше місце в мотивації діяльності виступає не суспільна цінність її результатів, а вузькоєтична мета, досягнення якої забезпечується протиправними

РОЗДІЛ 2. МОТИВАЦІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ СФЕРИ

Мотивація більш широке поняття, ніж мотив. Її зміст охоплює не лише первинні спонукальні сили людської активності, не лише психологічну мобілізованість і готовність особистості до здійснення певних дій, але й ті чинники, які направляють, регулюють і підтримують ці дії або змінюють їх початкову спрямованість, здійснюючи істотний вплив на поведінку у всіх його ланках. Включаючи всю сукупність різноманітних спонук, мотивація наче пронизує всі основні структурні утворення особистості і виявляється зрештою в її соціально значущих вчинках і діях. В цьому значенні правомірно говорити про мотивацію як реалізованість через духовний світ особистості суб'єктивної детермінації поведінки людини.

Особовий і суспільний зміст мотивації розкривається і в тому, що вона виконує функцію внутрішнього обґрунтування мотивів поведінки особистості. Фіксує наявне і бажане у навколишній дійсності, мотивація є процесом внутрішнього аргументування мотивів, коли індивід в своїх рішеннях і діях спирається на які-небудь факти, принципи, правила і норми поведінки (керується ними).

У найзагальнішому вигляді мотивацію можна визначити як динамічний спосіб самокерованості особистості, яка окреслюється як соціальна система і знаходиться у взаємозв'язках з суспільством, його вимогами, вираженими в етичних, правових та інших соціальних нормах і правилах. В основі цього механізму саморегуляції лежить здатність особистості співвідносити внутрішні і зовнішні чинники поведінки, направляючи відповідно до цього свої вчинки і дії. Як мотивована соціально значуща активність особистості, яке відношення цієї особистості до діючих в суспільстві норм і правил поведінки – в цьому і виражається характер саморегуляції.

Здійснюючи функцію самокерованості особистості, мотивація є своєрідним механізмом моралі і права. Норми моралі і права направляють активність особистості перш за все шляхом формування у неї таких соціально значущих рис, які спонукають (лежать в основі) до поведінки, що відповідає вимогам цих норм. Мотивація тут виступає як система самокерованості індивіда, в яку мораль і право прагнуть вкласти позитивне, з погляду суспільства, зміст. «... способность к конфигуляции, как отмечает Ланина Т.С., – не сама по себе показатель нравственного развития человека, она выступает таким показателем, когда индивидуальное сознание человека усвоило и переработало установление передовой общественной морали, а, кроме того, индивид выковал волю и выработал характер, что обеспечивает относительное единство его мотивов и поступков. Иначе результаты духовной работы индивидуального сознания не будут выражаться в делах личности» [4].

Правові та етичні норми одержують відносно самостійне життя в духовному світі особистості. Вони «имеют вид ценностного кода,

дешифровка которого в сознании субъекта не однозначно определяет его поступки, но лишь дает ему те ориентиры, в соответствии с которыми личность вырабатывает свое поведение» [5]. Відповідно до того, які сприйняті і прийняті особою етичні і правові норми, вона оцінює наявну соціальну практику, суспільні відносини, що склалися і формувалися. На підставі цього індивід обирає життєву лінію поведінки, керується відносно стійкими програмами дій. Отже, **мотивація в цьому випадку є однією з форм буття етичних і правових норм, спосіб реалізації їх як регуляторів людської поведінки, а також метод самокерованості особистості через систему стійких спонук**, тобто через мотиви.

Отже, мотивація виступає як внутрішній механізм функціонування етичної і правової свідомості, етичних і правових норм. Створення ж позитивних мотивів, орієнтуючих на моральні і правові цінності, і є найістотнішим показником втілення етичних і правових норм, закріплення їх вимог в духовному вигляді особистості. Це та тверда соціально-психологічна основа, яка необхідна для того, щоб особистість в різноманітних життєвих ситуаціях неухильно слідувала розпорядженням суспільної моралі і права.

Коли ж йдеться про особистість, що стала на шлях вчинення злочинів, то очевидно, що тут має місце соціальний факт, що виражається в неефективній дії етичних і правових норм. Він стає можливим завдяки тому, що в сприятливих для вчинення злочину умовах у особистості реалізувалися спонуки до дій, що порушують вимоги етичних і правових норм. Сам факт злочину і є свідомством того, що духовному світу особистості властиві такі мотиви, які або за своїм змістом, або за формами прояву, або за способами реалізації суперечать мотивації, яка позитивно оцінюється суспільством і відповідає його інтересам.

Звичайно, при цьому в основі злочину можуть знаходитися і недостатньо глибоко сприйняті особистістю, поверхневі спонуки, і групи конфліктуючих між собою мотивів, і ситуативні реакції на обставини, що склалися і т.п. Проте всі вони порушують позитивну цілісність мотивації особистості, тимчасово (або дуже надовго) стають домінантами її поведінки, головними важелями, що визначають рішучість особистості порушити етичні і кримінально-правові заборони.

У кожному конкретному випадку спонукання до злочинної діяльності мають свій неповторний соціально-психологічний малюнок, що виражається, зокрема, в інтенсивності і динамічності мотивів, їх особистісній значущості і усвідомленості, їх глибині і ролі в психологічному механізмі злочинної поведінки та ін. Різноманітні мотиви і за своєю націленістю на предмет злочинного посягання (об'єкт), розрізняються вони за правовим і етичним значенням. В основі їх можуть знаходитися найрізноманітніші риси особистості: її потреби, інтереси, ідеали, переконання, ваблення, відчуття тощо. Але при всьому різноманітті елементів мотиваційної сфери, особливості її піддаються типології, оскільки характеризують внутрішньо єдину систему мотивації антигромадської діяльності особистості, що є цілісним типом.

Цілісність особи злочинця як типу так само, як і цілісність іншого типу

особистості, припускає об'єднання, синтез певних істотних компонентів. При цьому під цілісністю мається на увазі наявність нової, своєрідної якості, іманентно властивої лише даному випадку і яка є підставою для виділення даної цілісності. З цих позицій цілісність особи злочинця означає не що інше, як внутрішньо єдину сукупність негативних особистих рис, що склалися під впливом соціальних умов, та закономірно виявляються в мотивації злочинної поведінки.

В аспекті такого підходу особливу характеристику набуває і злочинна поведінка як система суспільно небезпечних, шкідливих, протиправних і свідомо мотивованих дій цілісної особистості. Злочинну поведінку як ціле можна зрозуміти не лише як процес, що протиправно впливає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, не лише як процес свідомості і процес саморегуляції, але і як діалектичну єдність цих процесів в одному цілому – діяльній особистості, що являє певну небезпеку для суспільства. Безпосереднім виразом цієї єдності внутрішніх особистісних процесів і процесів їх об'єктивізації у злочинній діяльності і виступає мотивація злочинної поведінки.

Сама ця мотивація, як і особа злочинця, є динамічною структурою. При цьому мотиваційна динаміка злочинної поведінки, будучи одним з видів соціальних змін особистісної мотивації, детермінується соціальними умовами і нерозривно пов'язана зі змінами, що відбуваються в особистості. Тут необхідно мати на увазі, що, з погляду динамічної характеристики особистості, злочинець є соціальним типом з яскраво позначеними елементами регресу в духовному світі і поведінці. Це виявляється, зокрема, в тому, що особі злочинця властиві такі процеси, як збіднення, звуження, деградація найважливіших соціальних властивостей і якостей. А це закономірно тягне за собою регресивні відхилення в мотивації поведінки.

Характерно, що залежність між регресом особистості і регресивними зсувами в мотивації злочинної поведінки є по суті системою подвійної залежності. Поява негативних рис особистості змінює мотивацію, а зміни в системі мотивів надають зворотну дію на особистість. Не випадково, що П.М. Якобсон так характеризує взаємозв'язок регресивних процесів в особистості та її мотивації: «... регресс личности, вызывающий изменение её установок, подхода к людям, приводит к тому, что начинают становиться более действенными подавляющиеся ранее потребности и запросы, носившие примитивный характер. Став более действенным, эти потребности и желания в большей мере мотивируют соответствующие поступки человека. Но именно потому, что эти запросы и потребности получили своё выражение в действиях и поступках, стали повторяться, они заняли большее место во внутреннем мире человека и в свою очередь начинают влиять на характер запросов и устремлений личности...» [9] саме для особи злочинця як типу, що має яскраво виражені негативні сторони, більш за все властиві регресивні зсуви в мотивації: зростання питомої ваги ситуативних та імпульсних спонукань, розвиток егоїстичної мотивації, прагнення до протиправного задоволення первинних примітивних потреб, збіднення кола інтересів і потреб тощо. Нерідко серед рецидивістів, а також осіб, що тривалий час